lara çarptırıldılar. Midhat Paşa'nın Temyiz Mahkemesi'ne yaptığı itiraz da incelenerek reddedildi (8 Temmuz 1881).

Sultan Abdülhamid, kan dökmekten son derece sakındığı için, elindeki şer'î ve kanunî i'lâmlara rağmen hükmü tasdik veya cezayı hafifletmeden önce bir kere de askerî, mülkî ve ilmiye ricâlinin fikirlerini öğrenmek istedi. Bu maksatla 20 Temmuz 1881 günü Yıldız Sarayı'nda, emekli olan ve görevde bulunan devlet adamlarından ve askerlerden oluşan yirmi beş kişilik olağan üstü bir meclis topladı. On beş kişi idam hükmünün tasdikini, on kişi de cezanın hafifletilmesini istedi. Mahkeme kararlarının tamamen uygulanmasını isteyenler arasında Zabtiye Nâzırı Hâfız Ahmed Paşa, Erkân-ı Harbiyye reis vekili Müşir Edhem Paşa, Maarif Nâzırı Kâmil Paşa, Adliye Nâzırı Cevdet Paşa, eski serasker Hüseyin Hüsnü Paşa ve Plevne kahramanı Serasker Gazi Osman Paşa da bulunuyordu. Padişah yaveri Gazi Ahmed Muhtar Paşa, eski sadrazamlardan Kadri Paşa, Ârifî Paşa ve Tunuslu Hayreddin Paşa, Başvekil Said Paşa ve yine eski başvekillerden bu toplantıya başkanlık eden Safvet Paşa gibi ünlü devlet adamları da cezanın hafifletilmesini isteyenler arasında idiler. Abdülhamid, cezaların aynen uygulanmasını isteyenler ekseriyette olmalarına rağmen, idam cezalarını müebbet küreğe çevirdi. Mahkûmların cezalarını Tâif'te çekmelerine karar verildi.

BİBLİYOGRAFYA :

Cevdet Paşa, *Tezâkir* (nşr. M. Cavid Baysun), Ankara 1986, II-IV; a.mlf., *Ma'rûzât* (nşr. Yusuf Halaçoğlu), İstanbul 1980, s. 22-41, 56-60, 196-206, 222-236; Ahmed Midhat, *Üss-i İnkılâb*, İstanbul 1294, Ks. I, s. 66-226, 294-296, 398-401; İstanbul 1295, Ks. II, s. 254-272; a.mlf., *Devr-i Sultan Abdülaziz*, İstanbul 1319; Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakîkat* (haz. İsmet Miroğlu), İstanbul 1983, s. 37-127; Mehmed, *Hakâiku'l-beyân fî hakkı Abdilaziz Han*, İstanbul 1324; Tevfik Nûreddin, *Sultan Aziz'in Hal'i ve İntiharı, 1293 Vekâyi'i*, İstanbul 1324; Midhat Paşa, *Mir'ât-ı Hayret, Sultan Abdülaziz Han Merhûmun Esbâb-ı Hal'i* (nşr. Ali Haydar Midhat), İstanbul 1325; Ali Haydar Midhat, *Midhat Paşa*, İstanbul 1325, s. 133-169; Süleyman (Paşa), *Hiss-i İnkılâb yahut Sultan Aziz'in Hal'i ile Sultan Murâd-ı Hâmis'in Cülûsu*, İstanbul 1326; Hayreddin, *Vesâik-i Târihiyye ve Siyâsiyye Tetebbuâtı*, İstanbul 1326, V, 82-85; Hüseyin Hıfzı, *Sultan Aziz Devri*, İstanbul 1326; Ahmed Sâib, *Vak'a-i Sultan Abdülaziz*, Kahire 1326; Ed. Engelhardt, *Türkiye ve Tanzimat* (trc. Ali Reşâd), İstanbul 1328, s. 169-247; Mehmed Memduh (Paşa), *Mir'ât-ı Şuûnât*, İzmir 1328; a.mlf., *Esvât-ı Sudûr*, İzmir 1328; a.mlf., *Hal'ler ve İclâslar*, İstanbul 1329; E. Driault, *Şark Meselesi* (trc. Nâfiz), İstanbul 1328, s. 248-271; Reşid İbrahim, *Tarihin Unutulmuş Sahifeleri, Sultan Aziz'in Şehâdetine Asıl Sebep Ne İdi?*, Berlin 1333; Henri Elliot, *İntihar mı, İmâte mi? yahut Vak'a-i Sultan Aziz*, İstanbul, ts.; A. Ayhan [Oruç], *Sultan Abdülaziz Nasıl Hal' Edildi, Nasıl İntihar Etti?*, I, İstanbul 1927; İbnülemin, *Son Sadrazamlar*, İstanbul 1940-53, I-III; a.mlf., *Hoş Sadâ, s. 19-23*; a.mlf., "Hâtıra-i Âtıf", *TTEM*, sy. 7 (84) (1926), s. 40-54; a.mlf., "Sultan Abdülaziz'e Dâir", *a.e.*, sy. 9 (86), s. 177 vd.; a.mlf., "Abdülhamîd-i Sânî'nin Notları", *a.e.*, sy. 13 (90), s. 60-68; sy. 14 (91), s. 89-95; sy. 15 (92), s. 152-159; A. Kemâlî Aksüt, *Sultan Aziz'in Mısır ve Avrupa Seyahati*, İstanbul 1944; Halûk Şehsuvaroğlu, *Sultan Aziz, Husûsî, Siyâsî Hayatı, Devri ve Ölümü*, İstanbul 1949; S. Ezgi, *Türk Musikisi*, V, 491-492; Mahmud R. Gazi Mihal, *Türk Askerî Muzıkaları Tarihi*, İstanbul 1955, s. 59-81; İ. H. Danişmend, *Kronoloji*, İstanbul 1961, IV, 197, 256-264; *İbretnümâ, Mâbeynci Fahri Bey'in Hatıraları ve İlgili Bazı Belgeler* (nşr. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara 1968; İ. H. Uzunçarşılı, *Midhat ve Rüştü Paşaların Tevkiflerine Dâir Vesikalar*, Ankara 1987; a.mlf., *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, Ankara 1967; a. mlf., "Sultan Abdülaziz Vak'asına Dâir Vak'anüvis Lütfi Efendi'nin Bir Risâlesi", *TTK Belleten*, VII/28 (1943), s. 349-373; Karal, *Osmanlı Tarihi*, VII, 1-348; a.mlf., "ʿAbd al-ʿAzīz", *EI²* (İng.), I, 56-57; Necib Âsım, "Sultan Aziz'in Avrupa Seyahati", *TOEM*, XLIX (1916); Abdurrahman Şeref, "Sultan Abdülaziz'in Vefatı İntihar mı, Katil mi?", *TTEM*, sy. 6 (83), (1926), s. 321-335; B. Şehsuvaroğlu, "Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sy. 1, İstanbul 1967, s. 41-51; Efdalüddin—T. Yılmaz Öztuna, "Abdülaziz", *İTA*, II, 332-347; A. H. Ongunsu, "Abdülaziz", *İA*, I, 57-60.

CEVDET KÜÇÜK

ABDÜLAZÎZ b. ABDÜLVEHHÂB

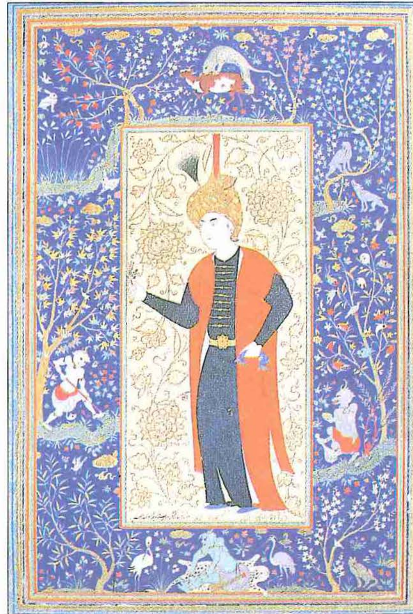
(عبدالعزيز بن عبدالوهاب)

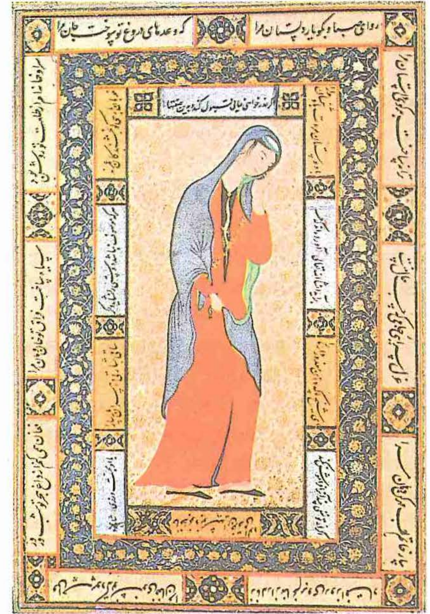
Hoca Abdülazîz adıyla tanınan XVI. yüzyıl Safevî devri tasvir sanatçısı.

Âlî onun İsfahanlı, Kādî Ahmed ise Kâşânlı olduğunu kaydeder. Doğum ve ölüm tarihleri belli değildir. Şah Tahmasb'ın Tebriz'deki saray nakışhanesinde yetişti. Şaha resim ve nakış dersleri vererek onun bu sanatla daha çok ilgilenmesini sağladı. Belki de bu sebeple Hoca Abdülazîz ismiyle anıldı ve bu imzayı kullandı. "Behzâd'ın talebesi" (Şâkird-i Behzâd) imzalı tasvirinden dolayı onu büyük minyatür sanatkârı Behzâd'ın öğrencisi kabul etmek mümkün olduğu gibi, sanatında usta ve eşsiz bir musavvir olduğu konusunda birleşen kaynakları da göz önüne alarak, kendisini sanatta Behzâd'a en yakın sanatçı saydığı veya onun çok fazla tesirinde kaldığı da düşünülebilir.

İşlediği bir suç yüzünden Şah Tahmasb tarafından burnu ve kulakları kesilerek cezalandırıldı. Kādî Ahmed, suçunun kötü niyetli kişilerle iş birliği yaparak şahın mührünü taklit etmek olduğunu bildirir. Âlî ise, talebesi Molla Ali Asgar ile birtakım kötülüklere karıştıkları için, şahın hareminde hizmet

Abdülazîz b. Abdülvehhâb tarafından resimlenmiş olan *Şah Tahmasb Albümü*'nde bir Safevî sultanı ve bir genç kız tasviri (Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Hazine, nr. 2161, vr. 52ᵇ-53ᵃ)

eden bir genci de yanlarına alarak Hindistan'a gitmek üzere Şiraz'a kaçtıklarını ve yakalandıklarını rivayet eder. Bu sebeple hakkında ölüm cezası verilmişken sanatındaki ustalığı göz önüne alınarak cezası hafifletilmiştir.

Sanatçının elinden çıkmış bazı tasvirler, Houghton Şehnâmesi olarak bilinen Şah Tahmasb adına hazırlanmış Firdevsî'nin *Şehnâme* adlı eserinde yer almaktadır. "Şâkird-i Behzâd" imzalı tasvirin yer aldığı *Şah Tahmasb Albümü* ise Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde (Hazine, nr. 2161) korunmaktadır. "Amel-i Hâce Abdülazîz" imzalı bir minyatürü de Paris Bibliothèque Nationale'dedir (Suppl. pers. 1572, s. 2).

BİBLİYOGRAFYA :

Âlî, *Menâkıb-ı Hünerverân* (nşr. İbnülemin Mahmud Kemâl), İstanbul 1926, s. 65-66; Kādî Ahmed [Kummî], *Calligraphers and Painters* (trc. V. Minorsky), Washington 1959, s. 30, 186, 188; Filiz Çağman–Zeren Tanındı, *Topkapı Sarayı Müzesi İslâm Minyatürleri*, İstanbul 1979, s. 44; M. B. Dickson–S. C. Welch, *The Houghton Shahnameh*, Cambridge 1981, I, 216; D. Duda, "ʿAbd-al-ʿAziz b. ʿAbd-al-Vahhāb", *EIr.*, I, 97-99.

 FİLİZ ÇAĞMAN

ABDÜLAZÎZ el-ALEVÎ
(عبدالعزيز العلوى)

(1881-1943)

Alevî (Filâlî) hânedanına mensup Fas sultanı (1894-1908).

18 Şubat 1881'de doğdu. Babası Sultan Mevlây Hasan, annesi ise Çerkez asıllı Lâlle Rukıyye'dir. Tahsil ve terbiyesiyle, Bâ Ahmed adı ile tanınmış olan mâbeyinci Ahmed b. Mûsâ meşgul oldu. Tahsili sırasında daha çok resim ve heykel sanatlarına ilgi duydu. Çocukken babasının bütün seferlerine katıldı. Yine böyle bir sefer esnasında onun 9 Haziran 1894'te ölümü üzerine tahta geçti.

Saltanatı Rehâmnâlar'ın büyük bir isyanı ile başlayan Abdülazîz, devlet işlerini başveziri Bâ Ahmed'e bıraktı. Onun zamanında Fas'ta oldukça muhafazakâr bir hayat yaşandı. Abdülazîz, başvezirinin 30 Mayıs 1900'de ölümünden sonra bir grup Avrupalı'nın tesiri altına girdi. Bunlar arasında, Fas piyade askerlerini eğiten ve aynı zamanda Fas hükümeti ile Avrupalı tüccarlar arasındaki münasebetlere aracılık yapan Sir Harry McLean de vardı. Onun ve diğer Avrupalılar'ın tesiriyle yaygınlaşmaya başlayan bilardo, tenis, havai fişekler gibi oyunlar, ayrıca bisiklet ve fotoğrafçılık zamanla sultanın günlük eğlenceleri haline geldi. Abdülazîz'in yeni başveziri Mehdî de sultanı spora, tiyatroya ve diğer eğlencelere teşvik etmekten geri kalmıyordu. Bütün bu oyunlar büyük masrafları gerektirdiği gibi muhafazakâr Fas halkı üzerinde de aksi tesir yaptı. Eylül 1901'de teşebbüs ettiği ve mevcut imtiyazları kaldırarak eşitlik esasına dayalı bir nizam getirmeyi umduğu, ancak uygulama alanına koyamadığı "tertib" adındaki vergi ıslahatı ise onu halkın gözünden büsbütün düşürdü. Sonunda, Bû Hamâre lakabıyla tanınan Cilâlî b. İdrîs ez-Zerhûnî el-Yûsufî, kendisini sultanın kardeşi ilân ederek 1902'de Tâzâ kasabasında isyan çıkardı ve 1903'te başşehri tehdit etmeye başladı. 1906'ya kadar mücadelesini sürdüren Bû Hamâre, aslında hıristiyanlarla fazla münasebeti bulunmayan ve hükümdarlık hırsı olmayan birinin Abdülazîz'in yerine geçmesini istiyordu. Diğer yandan Avrupa devletleri, Fas'a yerleşmiş olan Avrupalılar'ın korunması, sınır çarpışmalarının durdurulması ve Avrupalı çeşitli grupların Fas'a verdikleri borçların garanti altına alınması için Abdülazîz hükümetine ağır baskılar yapıyorlardı. Nitekim Alman İmparatoru II. Wilhelm'in, el-Cezîre Konferansı'na sebep olan 31 Mart 1905'teki Tanca ziyareti bunlardan biridir. Abdülazîz'in Almanlar'ın tavsiyesi üzerine el-Cezîre'de tertiplediği bu milletlerarası konferans, memlekette yapılacak ıslahatlarla yabancı nüfuz ve kontrolünün kaldırılmasını gaye edinmişti. Ancak, 7 Nisan 1906 tarihli konferans kararlarının Avrupa devletlerinin arzularına boyun eğmek şeklinde yorumlanmış olması, Abdülazîz'e karşı olan düşmanlığı son safhaya ulaştırdı. 1906 yılı sonları ile 1907'de bütün bir yıl boyunca anarşi günden güne tırmandı ve hükümet acz içine düştü. Güneyde yaşayan kabileler, Mayıs 1907'de sultanlığı Abdülazîz'in kardeşi Mevlây Abdülhafîz'e teklif ettiler. Teklifi kabul eden Abdülhafîz, aynı yılın ağustos ayında Merakeş'te tahta çıkarıldı. Bu sırada Fransızlar da bu şehirde bir Fransız doktorun, Kazablanka'da ise dokuz Avrupalı işçinin öldürülmesini bahane ederek Kazablanka'yı işgal ettiler (30 Temmuz 1907).

Abdülazîz kardeşini tahttan uzaklaştırabilmek için Avrupalılar'dan yardım istedi ve önce Fransa ile bir borç müzakeresine girişti. Merakeş'e sevkettiği ordu, kardeşinin kuvvetleri tarafından mağlûp edildi (19 Ağustos 1908). Bunun üzerine Kazablanka'ya sığındı; ulemânın da baskısıyla 21 Ağustos 1908'de tahtını bıraktı. Kısa bir süre Fransa'da kaldıktan sonra Tanca'ya yerleşti ve politikadan uzak bir şekilde 10 Haziran 1943'te ölümüne kadar burada yaşadı.

BİBLİYOGRAFYA :

Ziriklî, *el-Aʿlâm*, Kahire 1373-78/1954-59, IV, 136; İbrahim Harekât, *el-Maġrib ʿabre't-târîḫ*, Rabat 1405/1985, III, 287-325; Jamil M. Abun-Nasr, *A History of the Maghrib in the Islamic period*, Cambridge 1987, s. 306-312; E. Doutté, "Abdülaziz", *İA*, I, 61-63; R. Le Tourneau, "ʿAbd al-ʿAzīz b. al-Ḥasan", *EI²* (İng.), I, 57-58.

 HULUSİ YAVUZ

ABDÜLAZÎZ el-BUHÂRÎ
(عبدالعزيز البخارى)

Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî

(ö. 730/1330)

Hanefî fakihi.

Daha çok fıkıh usulüne dair yazdığı eserlerle tanınmıştır. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Amcası Fahreddin Muhammed el-Maymergī ve Hâfızuddin Muhammed el-Buhârî'den fıkıh okudu. Yetiştirdiği talebeler arasında Kıvâmüddin Muhammed el-Kâkî ve Cemâleddin Ömer el-Habbâzî gibi meşhur Hanefî âlimleri bulunmaktadır.

Eserleri. *Keşfü'l-esrâr fî şerḥi Uṣûli'l-Pezdevî.* Fahrülislâm el-Pezdevî'nin (ö. 482/1089) Hanefî metoduna göre yazdığı fıkıh usulüne dair eserinin şerhidir. *Keşfü'l-esrâr*, Pezdevî'nin eseri üzerine yapılan şerhlerin en genişi ve en meşhurudur. Abdülazîz el-Buhârî bu eserini yazarken Gazzâlî'nin kelâmcıların metoduna göre kaleme aldığı *el-Müstaṣfâ* adlı eserinden de faydalanmıştır. *Keşfü'l-esrâr*, üslûbu açık ve güzel olduğundan daha sonraki âlimler için de önemli bir kaynak olmuştur. Nitekim Teftâzânî fıkıh usulüne dair *et-Telvîḥ* adlı eserinde bu kitaptan çokça iktibaslarda bulunmuştur. *Keşfü'l-esrâr*, Kahire'de (1307) ve İstanbul'da (1307-1308) dört cilt halinde yayımlanmıştır.

Abdülazîz el-Buhârî'nin fıkıh usulüne dair diğer eseri, Hüsâmeddin el-Ahsîkesî'nin (ö. 644/1247) *el-Münteḫab* adlı eserine *et-Taḥķīķ* (*Ġāyetü't-taḥķīķ* veya *Şerḥu'l-Ḥusâmî*) adıyla yaptığı şerh-